

Svetlana Slapšak

JUGOSLAVOLOGIJA ZNOTRAJ BALKANOLOGIJE: NEKAJ ZGODOVINSKO- ANTROPOLOŠKIH OPOMB

»Najini telesi sta se balkanizirali, na široko sta odprli vrata robni erotiki, kot cesarstvo, ki je po Napoleonovi smrti razpadlo, vsaka posamezna dežela pa se je potem oklicala za kraljevino.«

(Pascal Bruckner: *Ledeni teden*)

Roman Pascala Brucknerja je ljubezenski. V njegovi osnovi najdemo nekompatibilnost zahodnega in mediteranskega sveta, ki sta personalizirana v ljubimcih, ter destruktivnost, zlobo in odsotnost razuma, discipline ter sistematičnosti, kar v zahodno kulturo vnaša mediteranska in seveda ženska stran. Roman je postavljen v realen zgodovinski čas (1981), navedeni citat pa se nanaša na zgodovinske stereotipe o Balkanu pred razpadom Jugoslavije, ki imajo korenine v postnapoleonskem času in v obdobju, ki mu na območju Srednje, Vzhodne ter Južne Evrope pravimo pomlad narodov. Z malo dobre volje lahko v podobo razpada napoleonskih državnih tvorb na majhne enote včitamo tudi nekaj ironije. Nasploh ostajajo problematične konotacije, povezane z balkanizacijo. Termin je sicer imel specifično zgodovino v 19. in 20. stoletju, ko se je nanašal na vsako državno

nestabilnost in kratkotrajnost vlad, tudi kaotičnost političnih in drugih običajev. Tako se je lahko reklo celo, da se je neka država v Afriki balkanizirala. Prav to pomensko polje uporabi Bruckner pri povezovanju naštetih vsebin, ki jih vpisuje v erotiko in pripisuje ženski, drugi, drugačni, usodni uničevalki zahodnih vrednot. Povezovanje je originalno in obenem nedvomno rasistično. »Balkanizirati telo« je torej skrajni primer grozljive, nasilne intimizacije, s katero lahko Balkan deluje na posameznika. Takšna književna somatizacija Balkana – prehod iz zgodovinsko-kulturnega stereotipa v telesno, neizogibno in uničujoče – je sicer podobna orientalizmu, kakor ga opisuje in teoretizira Edward Said. Po mojem videnju model miselnosti 19. stoletja v celotnem Brucknerjevem romanu opredeljuje povezovanje zahodnih potisnjenih želja in vladajoče bele moške patriarhalne volje, ki ima tudi svoje komoditetne niše (imaginarije) za pregrešni užitek: ena od njih je podoba erotično-destruktivnega Balkana. Možnih je več različic: morda še najbolj erotizirana, pravzaprav kar sadistično-pornografska, je serija risb, ki jih je izdelal in objavil Avstrijec Gotfried Sieben pod psevdonimom Archibald Smith. Gre za podobe posilstev pravoslavk s strani turških vojakov. Podoba Balkana je torej posiljena ženska.

Sicer je somatizacija s seksualizacijo kolektivnega (najpogosteje etnične skupine) postopek, ki ga pogosto srečamo v nacionalističnih imaginarijih in pri prenosu imaginarijev v realno obnašanje. Vloga propagande je v tovrstnih procesih ključna – ravno propaganda namreč prenaša besede in podobe ter spodbuja dejanja. Vsaka refleksija o Balkanu mora danes upoštevati zgodovinske in kulturne recepcijske modele ter vzorce: med drugim tudi zaradi razumevanja današnjih propagandnih mehanizmov ustvarjanja šovinističnih, seksističnih in rasističnih imaginarijev, ki se zlahka »prevajajo« v prakso.

Jugoslavologija se mi zdi najbolj upravičen in najbolj logičen termin za poimenovanje posebnega interdisciplinarnega polja znotraj balkanologije. Termin jugoslovanske študije je zgodovinski; takšni oddelki so obstajali na nekaterih univerzah do razpada Jugoslavije – denimo v Bradfordu v Veliki Britaniji. Uveljavljeni termin jugoslavistika se nanaša samo na jezike (v formativni povezavi s slavistiko) ali pa celo samo na slovanske jezike znotraj zgodovinskega prostora Jugoslavije. Jezikovno vprašanje je ključnega pomena za umeščanje jugoslavologije v balkanologijo: Jugoslavija je priznavala 17 enakopravnih jezikov, vendar med njimi ni bilo nekaterih pomembnih balkanskih jezikov, kot so grški, hebrejski/jidiš/ladino, romski, cincarski; o dialektih tu ne kaže izgubljati besed, kajti govorimo o uradno priznanih jezikih. Razlika med jezikom in dialektom je namreč zgolj ta, da je jezik uradno priznan – jasnih jezikoslovnih kriterijev za kategorizacijo ni. Prav jugoslovanska mešanica jezikov ustreza pojmu jezikovna zveza (*Sprachbund*), ki se danes v jezikoslovju manj uporablja. Še vedno pa velja, da mešanje jezikov na različnih ravneh karakterizira balkanske jezike; albanščina je potemtakem najbolj balkanski jezik.

Balkanologija je nastala deloma iz političnih potreb, iz interesa germanskih držav (avstro-ogrskega in nemškega cesarstva) za Balkan, so pa državne univerze k tej novi niši pristopile povsem znanstveno in oblikovale interdisciplinarno področje po vzoru antičnih študijev, pri čemer se srečajo jezikoslovje, arheologija, zgodovina, geografija, etnografija, kulturne študije – in sodobna ekonomija s političnimi študijami. Ko pomislimo, da so bile nekatere kulturne forme, denimo sevdalinke, zasnovane prav za potrebe novih uporabnikov – kolonizatorjev v Bosni in Hercegovini –, postane jasno, da je sodobnost še kako pomembna za raziskovanje. Nekateri balkanologi, denimo Milan Budimir in Petar Skok, so za razisko-

vanje balkanske lingvistike antičnega obdobja opredelili novo disciplino – paleobalkanologijo, in sicer v upanju, da bo ta lingvistika imela tudi podporo arheologije.

Čeprav je nastala zaradi kolonialnih potreb, je torej balkanologija v akademskem okolju s konca 19. stoletja takoj vzpostavila svojo epistemološko neodvisnost. Zato je tudi težko najti tako imenovane prednike discipline v tem okolju. Najdemo jih prej v osamljenih, po pravilu nomadskih figurah intelektualcev: emblematičen primer je Eleni Ghika, znana pod psevdonimom Dora d'Istria, ki je sredi stoletja pisala eseje o ustni poeziji balkanskih narodov v komparativnem kontekstu. Mednje je razen Romunov, Grkov, Srbov, Bolgarov in Albancev prištevala tudi Madžare in Turke. Pred njo je na primer konec 18. stoletja grški dedič francoskega razsvetljenstva Riga Ferejski zagovarjal idejo balkanske konfederacije.

Po padcu germanske nadoblasti in ustanovitvi Jugoslavije je balkanologija dobila nov zagon in novo usmerjenost – predvsem po zaslugi že omenjenih Milana Budimirja in Petra Skoka ter časopisa *RIEB* (*Revue des études balkaniques*), ki sta ga zasnovala. Mednarodni krog vrhunskih akademikov je pisal za *RIEB* in nadaljeval interdisciplinarno ter internacionalno naravnano baltanologijo. Po drugi svetovni vojni je balkanologija, tudi zaradi hladne vojne in blokvske razdelitve sveta, v veliki meri podlegla nacionalnim delitvam in se prepogosto usmerjala v etnogenetske študije. S tem, ko so številni posamezniki in institucije pristajali na nacionalistične diskurze, so se baltanološke raziskave mestoma zlile s populistično-propagandno grotesko časa, v katerem živimo.

Zaradi vsega tega je nujno poudariti razlike med strokovnimi in drugimi rabami terminov, v katerih se pojavlja izraz Balkan, kot sta denimo baltanizem in baltanizacija ali baltanizirati. V najboljšem

primeru lahko te termine razumemo in raziskujemo v okviru balkanskih imaginarijev ter imaginarijev o Balkanu kot v besedilu, ki sem ga navedla na začetku.

V akademski in tudi najširše razumljeni intelektualni sferi posebno mesto zavzema knjiga Marije Todorove *Imaginarij Balkana* (2001). Dekonstrukcija stereotipov – če se ji znanstvenik oziroma znanstvenica zaveže –, opredeljuje posameznikovo stališče kot družbeno relevantno in ne more biti drugačno kot antirasistično, antiseksistično ter antifašistično. V delu Marije Todorove sicer umanjka refleksija spola in spolnosti, vendar dekonstrukcija drugih stereotipov opravičuje njeno politično, angažirano pozicioniranost. Ostra delitev, ki sem jo zastavila, je smiselna tudi pri raziskovanju kolonialne preteklosti Balkana in Evrope ter njene imperialne kulturne politike. Zemljevidi imaginarnega Balkana so »plavajoči« in se spreminjajo z ideološkimi vzorci in kulturnimi politikami – enkrat od Baltika do Afrike, drugič od predmestja Dunaja do Krete, tretjič s hitrim »zvižanjem« meje od Kolpe do Zemuna in enako z druge strani, »zvižanje« od Grčije navzgor, proti barbarskemu, slovanskemu Balkanu. Marija Todorova kot imperialni model ponuja turško cesarstvo, ki v veliki meri nadaljuje rimski, nato pa bizantinski upravni sistem z veliko tolerance do verske in etnične raznolikosti – vse do vrhovnih položajev v strukturi oblasti – ter z grobostjo in nasiljem, ko gre za pobiranje davkov. Temu moramo seveda dodati še avstrijsko in potem avstro-ogrsko cesarstvo ter ruski in francoski imperij, ki sta svoje interese realizirala v kratkih časovnih segmentih in fragmentarno, vendar sta idejno in v imaginarijih pustila globoke sledi. Govorim torej o obdobju razraščanja nacionalnih in državnih idej ter o pomladi narodov, ne o zgodovini nacionalnih držav, ki jo določajo drugačne, novejšje in krajše imperialne ambicije.

Balkanologija se je volji politike izogibala na ingeniozne načine: impresivna imperialna politika, ki je v Sarajevu ustanovila narodni muzej in nacionalno knjižnico ter spodbudila razvoj znanosti, po ustanovitvi Jugoslavije ni doživela primerljivega novega impulza. V povojni Jugoslaviji pa je prav balkanološki center v Sarajevu pod vodstvom Alojza Benca predstavljal odklon od izrazito nacionalno opredeljenih balkanoloških centrov v vzhodnem bloku ...

Nujno je izpostaviti paradoks kolonialne politike: mladim Balkancem je avstro-ogrsko državna uprava ponudila možnost študirati na velikih univerzah, predvsem na Dunaju. Pred prvo svetovno vojno je bil Dunaj pravo žarišče tako socialističnih kot nacionalnih programov: študentje iz mnogih slovanskih krajev so aktivno sodelovali pri državnih projektih cesarstva, ki jim je omogočilo nova znanja na vseh področjih. Lahko bi rekli, da je projekt Jugoslavija, v nasprotju z ilirskimi projekti 19. stoletja, na Dunaju dobil povsem novo obliko, ne izključno slovansko, temveč izrazito balkansko. Povezava med balkanologijo in snovanjem Jugoslavije je nedvoumno potrjena. Če je imela dunajska Jugoslavija v domišljiji mladih oblike, ki so bile povezane z avantgardno umetnostjo, še posebej z ekspresionizmom, s psihoanalizo in drugimi disciplinami sociologije in psihologije, je bila tedanja balkanologija široka osnova tudi za politične projekte. Milan Budimir je denimo pisal o »turškem urbanizmu« kot o možni organizacijski strukturi, primerni za novo državo. Za razumevanje te izjemne povezanosti znanosti, kulture in politike je treba omeniti še razstavo v Rimu 1911. Na njej je bil predstavljen tudi *Vidovdanski hram* Ivana Meštrovića, v katerem prevladujejo ekspresionistični liki, ki se bojujejo z lastnimi demoni in mislimi: zelo daleč od poznejše državne simplifikacije in plehke heroizacije v miturgiji Kosova, bitke in usode naroda. Ali lahko na podlagi tega

govorimo o utopičnem značaju balkanologije? Iz poznejše perspektive zapiranja, etnifikacije, nacionalizma in provincializma se takšna ocena kaže kot upravičena: primitivna utopičnost je zaznamovala tudi medijski oziroma populistični diskurz priprave na vojno in izvajanja nasilja vse do genocida ter je krvavo vpletena v politično, družbeno in kulturno katastrofo razpada Jugoslavije.

Ustavila se bom pri tistem žariščnem trenutku razvoja balkanologije, ko je ta zastavljala najbolj provokativna teoretska in metodološka vprašanja, ko je komunicirala s celotnim balkanskim prostorom in uspela ob balkanoloških problemih angažirati vodilna svetovna imena v sorodnih disciplinah. Gre za že omenjeno *Revue internationale des études balkaniques* (1934–38) z urednikoma Milanom Budimirjem in Petrom Skokom. Oba sta bila strokovnjaka za zgodovinsko jezikoslovje, ki sta z *RIEB* vzpostavila izjemno inovativno interdisciplinarnost v svetovnem merilu. Časopis je imel uredništvo v okviru Balkanskega inštituta v Beogradu, izhajal pa je v francoščini, nemščini, angleščini in italijanščini. Sodelavci so bili vrhunski znanstveniki, kot so Antoine Meillet, Charles Diehl, Carl Sandfeld, Martin Nilsson, Charles Picard, Paul Kretschmer, Norbert Jokl, Mihail Rostovcev in André Mirambel. V programskem članku »But et significations des études balkaniques« sta urednika predstavila svoje znanstvene cilje. Navajanje balkanoloških disciplin in potreba po povezovanju disciplin, kot so arheologija, etnologija, jezikoslovje, zgodovina religij, zgodovina prava, primerjalna književnost, ekonomija, politična zgodovina, umetnost (tudi sodobna), razkriva tematsko omrežje revije. Jezikoslovje je za urednika najpomembnejše: razen v »konkordance« se mora usmeriti v raziskovanje jezikovnih stikov, sinkretizmov, simbioz, kalkiranja – skratka v ugotavljanje balkanske posebnosti znotraj splošnega jezikoslovja. V tem smislu je nujno utemeljiti novo dis-

ciplino, paleobalkanologijo, ki bi v sodelovanju jezikoslovja in arheologije raziskovala predgrške kulture in jezike.

Na osnovi različnih programskih objav urednikov sem skušala formulirati teoretske in metodološke osnove nove smeri balkanologije:

Sintetični kulturološki pristop. Tendenca objavljenih člankov je bila, da se vsi raziskovani pojavi čim bolj osvetlijo v balkanskem prostoru in ob širokem spektru vzporednic iz drugih prostorov, predvsem apeninskega in anadolskega, ter v širšem mediteranskem prostoru. Pri tem morata biti enako pomembna sinhroni in diahroni pristop: samo tako bi bilo mogoče predstaviti kulturno stratigrafijo Balkana.

Kontinuiteta oziroma diskontinuiteta kultur. Balkanološka raziskovanja so bila v *RIEB* zasnovana na postavki o kontinuiteti, lahko tudi dislocirani ali s preseki. Namesto komparativističnega sledenja določenim književnim motivom (*Nachleben*), še posebej v etnologiji, folkloristiki in vedi o književnosti, bi balkanologi po programskih zahtevah Skoka in Budimira morali raziskovati arhetipske pojave v jezikoslovju in antropologiji, ne le antične, temveč tudi starejše. Primer neprekinjene kontinuitete z dislociranjem najdemo prav na Balkanu, in sicer v grškem jeziku, v katerem pisni spomeniki datirajo v čas od tretjega tisočletja pred našim štejem do danes. Izjemna migracijska dinamika zastavlja probleme, ki jih pogosto zamegljujejo etnogenetske teorije dvomljive vrednosti – Budimir in Skok sta nekatere odpravila kar s humorjem. V programskih člankih sta izpostavljala pojave, ki so nastali v približno enakih pogojih in brez medsebojne zveze. S tem sta iskala podporo za poligenetske teorije.

Lingvistika v tolmačenjih književnosti in kulture. Razen balkanizmov, ki predstavljajo posebnost balkanske lingvistike, gre tu tudi za

poseben položaj albanščine v skupini indoevropskih jezikov, kar je opazil prav Milan Budimir. V albanski fonetiki obstajajo pojavi, ki umeščajo jezik v obe osnovni skupini znotraj indoevropske, kentumsko in satemsko, kar problematizira samo delitev skupine. Poleg te intrigantne jeziko(slo)vne posebnosti so pomembni tudi prenosi jezikoslovne argumentacije v druge discipline, kot so antropologija, ustna književnost, zgodovina religije. Zahteva po prenosu argumentacije, ki bi se opirala na jezikoslovje, je kasneje pomembno opredelila strukturalizem: Budimir in Skok sta dobro poznala de Saussurov nauk kot tudi velikega jezikoslovca osebno.

Iz navedenih teoretskih in metodoloških zahtev izhaja, da je skupina sodelavcev *RIEB* zanimanju za balkanologijo pridala še eno dimenzijo, ki bi jo sama poimenovala simbioza balkanskih kultur. Ta deluje kot osnova balkanocentrične utopije, na čemer pa obenem temelji jugoslovanska ideja iz prejšnjega stoletja, s katero sta bila za kratek čas premagana ilirska ideja in na drugi strani srbski suprematizem. Podlago za to je omogočilo več dejavnikov: povezanost mladih dunajskih Jugoslovanov in sodobne srednjeevropske umetniške avantgarde, napredek znanstvenih disciplin na germanskih univerzah, ostanki (romantične) slovanske kulturne povezanosti in novo pojmovanje pomena ter vloge manjšin.

Program in sodelovanje *RIEB* je treba opazovati v zgodovinskem kontekstu: na eni strani razočaranje nad monarhijo in nacionalizmom – vsi jugoslovanski programi so si namreč novo državo zamišljali kot republiko –, politično diktaturo in prepovedjo komunistične stranke, na drugi strani pa grožnja fašizma in nacizma. Prav kulturna simbioza je za Budimirja in Skoka predstavljala osnovo upora in ustvarjanja »četrtne balkanske renesanse« brez elementov religiozne ali nacionalne preнове. Avtorja oziroma znanst-

venika sta verjela v dialektično prežemanje individualizma in kolektivizma, ki je proizvedlo najvišjo vrednoto balkanske civilizacije – kult človeka. Enotnost raznolikosti, *humanitas renata*, ki razvija *litterae renatae*, so ključni pojmi utopičnega imaginarija Budimirja in Skoka. Programska besedila obeh znanstvenikov imajo torej trdno znanstveno osnovo, so plod inovativne teorije in metodologije, obenem pa so pisani tako, da jih brez težav razume tudi neakademska populacija.

Po drugi svetovni vojni je humanistika doživela kadrovske in politične spremembe, ki bi prav balkanologiji lahko odprle široke horizonte. Javni diskurz sicer ni bil posebej odprt za drugačne utopične vizije, je pa bilo znanstveno polje inovativnim pristopom naklonjeno. Jugoslovanski časopis za antične študije je bil ustanovljen v Skopju, sam Budimir ga je naslovil *Živa antika*. Kmalu je s soglasjem politične in znanstvene sfere na skopski univerzi začela delovati skupina za mikenologijo, kar je bila novost v svetovnem merilu. Današnje stanje antičnih študij in balkanologije povsod v državah, nastalih znotraj meja bivše Jugoslavije, se v primerjavi z nekdanjim sodelovanjem politike in znanosti kaže kot precej bedno. Novi jezikovni pojavi, kot je administrativno uvajanje novih jezikov, oblikovanje novih sociolingvističnih fenomenov, nove oblike komunikacije, kar bi sicer vse lahko bile dragocene teme za raziskave, ne morejo biti deležne poglobljene znanstvene obravnave. Prvi razlog za to je nezainteresiranost in posledično nefinanciranje s strani držav, drugi je strah pred nevarno politično temo, tretji odsotnost evropskih pobud v humanistiki nasploh in tudi v specifični disciplini, kot je balkanologija. Nazadnje je vse, kar je povezano z Jugoslavijo, opredeljeno kot negativno in za mnoge akademske institucije nesprejemljivo. Jugoslavologija je tako danes alternativo znanstveno področje, ki občasno boleha za amaterizmom,

potrošniško orientirano nostalgijo in za izrazito odsotnostjo institucionalne baze, ki bi olajšala učenje in raziskave. Zunaj tega prostora pa smo priča izrazitemu kulturnemu kolonializmu, tiraniji angleščine in odsotnosti sodelovanja.

Ugotavljam, da je danes v novih državah raziskovanje Jugoslavije znotraj balkanologije (in sicer) v izrazito deprivilegiranem položaju. Po drugi strani je sodobno, reflektirano in strokovno brežhibno raziskovanje tovrstnih tem vse bolj prisotno v populaciji mlajših akademikov, razsejanih po celem svetu, po različnih oddelkih in ustanovah, ki niso vedno usmerjeni ravno v jugoslavologijo ali balkanologijo. Dokaze najdemo ob pregledu portala academia.edu, sicer najpreprostejšem načinu, da se znanstveni članek hitro objavi in tako izpostavi kritiki ter omogoči nadaljnje ideje in raziskave. Takšno sodelovanje akademikov, ki so zelo pogosto prva ali druga generacija priseljencev iz Jugoslavije, pomeni tudi tako imenovano kolonialno modrost – izkoriščanje prav angleščine za razvijanje kritičnih idej, ki dekonstruirajo kulturni kolonializem. Nove generacije raziskovalcev niso hlapci nacionalnih naracij, stereotipnega imaginarija in kariernih omejitev, ki jih v glavnem negujejo v matičnih državah. Povezave, debate in organizacije sklepajo brez tovrstnih obremenitev.

Še ena znanstvena disciplina, ki podpira sodobni pristop jugoslavologiji znotraj balkanologije in morda lahko prispeva k večjemu ugledu tega znanstvenega področja, je zgodovinska antropologija in discipline, ki so z njo neločljivo povezane – študije spolov, študije mitologije, študije kulturnih prostorov, ki pa niso edine, ki jih lahko najdemo pod plaščem zgodovinske antropologije.

Zgodovinska antropologija spolov in spolnosti zavzema poseben položaj, saj je prav v tem okviru ugotovljena in raziskana določena

antropološka kontinuiteta, ki povezuje antične svetove in sodobni Balkan in tudi Mediteran. V nasprotju s fantazmo o etničnih kontinuitetah gre pri tem za kontinuiteto, izpričano v tekstih, običajih in ritualih, ki povezujejo žensko populacijo na omenjenem območju: to je žalostinka oziroma pogrebna pesem žensk. Na celotnem obravnavanem območju telo umrlega pripada ženskam; te ga pripravljajo za pogrebni ritual in potem žalujejo za njim. Z izjemo novejših verskih ritualov v okviru velikih religij za ženske ni tabujev pri poslednjih dejanjih s telesom mrtvega in pri izražanju žalosti v imenu kolektiva ter sorodnikov. Pomenljivo je, da so že v četrtem stoletju pred našim štetjem v Atenah zakonsko omejili vlogo žensk v pogrebnih ritualih. Moška patriarhalna družba je namreč sklenila, da ženske s tem pridobijo preveč moči. Antropološka razlaga je jasna: ženske so po naravi (zaradi menstruacije in rojevanja) domnevno omadeževane (gr. *miasma*) in zato je nanje preložena dolžnost, da se ukvarjajo z enako nečistim mrtvim telesom. Prav tako jim je naloženo, da komunicirajo s tako imenovanim spodnjim svetom, z božanstvi in demoni, ki vzbujajo strah. Po drugi strani lahko ženske svoje neljubo poslanstvo v togih patriarhalnih okvirjih izkoristijo za to, da v žalostinki poleg ustaljenih formul o pokojnem izrečejo tudi kaj o sebi, svojem žalovanju, nenazadnje o svojem družbenem položaju. V tekstih, tudi na epigrafskih spomenikih, ali v vse do danes ohranjenih ustnih verzijah se iste ali podobne formule žalostink na Balkanu in Mediteranu pojavljajo neprekinjeno, brez brisanja z žanrskega zemljevida, ustnega ali izpisanega, in enako velja tudi za gibe ter podobe, če so ohranjeni vizualni viri. Tudi nekateri drugi vidiki življenja žensk se pojavljajo kot možne kontinuitete takšnega trajanja – zdravilstvo, zdravilne rastline, memoriziranje ter izvajanje tekstov in drugi. V teh primerih gre za niše na margini patriarhalne družbe, ki jih je moška oblast prav

tako delegirala ženskam – in te so tudi tu lahko osvojile določeno družbeno moč, ki izhaja iz obvladovanja predvidenih postopkov. Z drugimi besedami, težko bomo razumeli patriarhalno družbo v vseh njenih pojavnih oblikah brez razumevanja zgodovine žensk in spolnosti. Težava je v tem, da akademska srenja izjemno počasi in z veliko ovirami sprejema ukvarjanje z omenjenimi temami. Navsezadnje še vedno živimo v patriarhalni družbi.

Dober primer odnosa akademske srenje vidimo v obravnavi obdobja srbske zgodovine s konca 14. in z začetka 15. stoletja, torej kosovske bitke in začetka vladavine despota Stefana Lazarevića. Po bitki je oblast prevzela vdova kneza Lazarja Milica s svojo prijateljico Jefimijo. Uspelo se ji je dogovoriti s sultanom Bajazidom, da kneževino do Stefanove polnoletnosti pusti nedotaknjeno, da bi lažje vladala, pa je uvedla kult Lazarja in kult Svete Paraskeve oziroma Petke, da bi ženske imele svojo svetnico. Kult je bil tako uspešen, da se je pozneje razširil tudi med katoličanke, muslimanke in Rominje. Trinajst let sta tako Srbiji vladali nuni ... V tem času so vsi člani družine ustvarjali besedila, skrbeli za prepisovanje in kulturo, za gradnjo cerkva in samostanov, despot Stefan pa je kasneje iz ruševin zgradil Beograd kot pomembno politično, kulturno in trgovsko mesto. Z vsemi sosednjimi kraljestvi so bili v odličnih odnosih, tudi z Bizancem in Bajazidom. To izjemno obdobje, posebej vladavina žensk, v zgodovinopisju pravzaprav ne obstaja – vse zasenči »državotvorna« kosovska tragedija.

Opozoriti želim še na en vidik novejšje zgodovine, ki ni deležen potrebnega pozornosti zgodovinarjev. Gre za izjemen družbeni in kulturni poseg partizanskega gibanja na celotnem teritoriju Jugoslavije med drugo svetovno vojno. Kot ilegalna stranka so komunisti med obema vojnoma v glavnem delovali v urbanih okoljih, kjer so imeli podporo levo usmerjenih elit, posebej pa izobraženih

žensk. Ko se je začel upor, so se kot partizani premaknili v ruralna področja, kjer so za logistično in drugo podporo ponovno skrbele ženske, vendar tokrat povsem nepoučene o komunizmu, ženskih pravicah in podobnih temah. Z intenzivnim propagandnim in izobraževalnim delom so partizani uspeli pridobiti toliko žensk, da je ob koncu vojne AFŽ (Antifašistična fronta žena) imela daleč več članic kot komunistična stranka. Po vojni so imele prav te ženske ključno vlogo pri obnovi države, uveljavljanju novih ženskih pravic in nove socialne politike. Za države, ki so nastale na prostoru Jugoslavije po njenem razpadu, je značilno hitro krčenje pravic žensk in ženskam naklonjene socialne politike, še posebej enakosti. Patriarhat, ki se brez težav prilagaja kateremukoli ideološkemu sistemu in oblasti, je vrnil udarec ... Nenazadnje moramo priznati, da je tudi zgodovina samega patriarhata precej tabuizirana znanstvena tema, ki pa je ni mogoče raziskovati drugače kot prek njenega glavnega sprejemnika, torej žensk in pa spolnosti nasploh. Zdi se torej, da je prav zgodovinska antropologija žensk, spolov in spolnosti osrednje, znanstveno najobetavnejše področje, ki bi lahko povežalo jugoslavologijo in balkanologijo.

Tudi mitologija ponuja izredno bogato raziskovalno področje v okviru zgodovinske antropologije. Prav v kontekstu te močne teoretske in metodološke povezave sem izpostavila nov termin – miturgija (gr. *mythos* 'mit' in *ergon* 'delo') kot prosto pripovedovanje po pravilih ustne mnemotehnike, nepovezano z religijo ali z ideologijo, ki obenem nosi sledove družbenih sprememb, kultur, tudi znanstvenih odkritij. Miturgija, se pravi sestavljanje mitov oziroma pripovedi, ki so namenjene široki publiki in ustnemu ali tudi pisnemu sporočanju, v takšnem okviru pomeni upor proti vsaki vsiljeni, formativni naraciji kateregakoli vladajočega sistema pomenov ter vnaša možnost spreminjanja fiksiranih pojmov. V nasprotju s sis-

temom, iz katerega znanost, ideologija in religija črpajo še neformulirane ideje, v katere nato projicirajo svojo preteklost, miturgija omogoča neskončno pomensko raznolikost in pogosto razkriva kritično osnovo, ki na drugačen način priča o verskih, ideoloških in družbenih okoljih, v katerih so miti nastajali. Instrumentalizacija mitologije je zelo pogosto vodila v cenzuro naracij in razглаšanje različic, ki naj bi bile avtentične. Vse različice mita so avtentične, vse so plod dela z miti v okvirih, ki jih določajo pravila mnemotehnike in ustnih poetik. Primer miturgije v filozofskem diskurzu jasno kaže, kakšen je ta odnos: Platon je zasnoval mit o jami, da bi dokazal svoje filozofske hipoteze. Filozofija torej nima svojih rudimentarnih korenin v mitu, temveč razpolaga z njimi. Usoda Platonovega mita o Atlantidi je dober primer tega, kaj se zgodi, če se svoboda ustvarjanja mitov ne upošteva.

V balkanski miturgiji je izjemno zanimiv znanstveni podvig Veselina Čajkanovića, ki je želel ugotoviti, kdaj in kako so Srbi sprejeli krščanstvo. Napisal je veličasten opus študij o predkrščanskih prežitkih v srbskih običajih, tekstih, podobah in jezikoslovju, jih primerjalno preučil na osnovi sodobnih študij antične in drugih mitologij, in nazadnje sklenil, da Srbi nikoli niso popolnoma sprejeli krščanstva, temveč so ogromno poganskih verovanj in običajev zgolj umestili v krščanske prakse. S pomočjo tega primera se lahko prepričamo, da bi morali biti miti in raziskovanje miturgije v raziskovanju zgodovinske antropologije Balkana tudi v 19. in 20. stoletju veliko bolj prisotni, še posebej ko gre za nacijo, nacionalizem, identitetne naracije, patriotizem, državne in druge ideologije ter zgodovinopisje. Po drugi strani pa v krajih oziroma državah, ki zavračajo kakršnokoli povezanost z Balkanom, težko razumemo prisotnost in popularnost nekaterih tvorb ter mitov o balkanskem poreklu brez upoštevanja potrošniških potreb in vloge nižje kulture

ter subkulture v njih. Potrošniško podprta nostalgija, ki ni politično korektna, je samo delček širše slike paralelizmov novih držav, njeno raziskovanje pa ne bi prineslo samo več luči, temveč tudi več možnosti za reševanje tozadevnih problemov. To je samo še en pokazatelj, kako nacionalizem, rasizem in šovinizem uničujejo možnosti zares koristnih raziskav ter iskanja boljših rešitev za življenje ljudi.

Prav zato se dogajajo politično-kulturne akcije, kakršna je denimo peticija o neobstoječih razlikah med srbskim in hrvaškim jezikom: nekaj, kar je v znanstvenem diskurzu oziroma v znanstveni jezikoslovni disciplini očitno in samoumevno, vendar se ne sme pojaviti v uradnem, državno podprtem diskurzu in mora končni izid, torej pravico do lastnega obstoja, iskati onkraj sfere znanstvenega. Obenem pa znotraj akademske srenje obstajajo skupine in posamezniki, ki svojo profesionalnost popolnoma podrejajo zahtevam politike. Med njimi je precejšnje število takšnih, ki niso ustrezno profesionalno usposobljeni, praviloma pa vsi s svojo predajo oziroma prodajo politiki hitro izgubljajo svoje znanstvene prerogative. So pa njihovi teksti in izjave sicer dober material za raziskovanje miturgije ...

Zadnji primeri kažejo, da jugoslavologija ni samo del zgodovinske antropologije, kajti vsi na različne načine izvirajo iz jugoslovanskega obdobja in doživljajo spremembe v novih, izrazito nacionalno opredeljenih kulturah, ki se upirajo evropskim pravilom in tudi evropski stvarnosti sožitja ter multikulturalnosti. Ob evropski naravnosti kolonialni brezbržnosti do lokalnih diskurzov, politik in miturgij prav to umanjkanje evropskega nadomestka za jugoslovansko povezanost omogoča bohotenje najbolj nazadnjaškimi diskurzom in politikami izolacije ter notranjega izključevanja.

Če bi akademske srenje sprejele disciplino jugoslavologija in z njo poglobljeno ter razširjeno ukvarjanje z balkanologijo – četudi je to v nasprotju z državnimi prioritetami –, bi to obogatilo ne samo akademsko pokrajino, temveč bi posredno spodbujalo tudi drugačno miselnost v najširše razumljeni javnosti.

SVETLANA SLAPŠAK, klasična filologinja in antropologinja, redna profesorica v pokoju in bivša dekanja ljubljanske podiplomske šole za humanistiko (ISH), je bila gostja Južnoslovanskega večera 15. januarja 2019.